

A Historical Research on the Number of Omar ibn Sa'd's Forces on the Day of Ashura based on Sources (Up to the Fifth Century)

Hossein Qazikhani¹

1. Assistant Professor of History of Shiism, Islamic Culture and Science Institute, Qom, Iran.
Email: H.qazikhani@isca.ac.ir

Abstract:

Access to statistics is considerably significant in the analysis of historical events, especially those events whose details are not obvious enough. The awareness on the number of Omar ibn Sa'd's forces on the day of Ashura, is effective in the analysis of the how of Kufis encountering with Imam Hossein (A.S.), since these forces were sent from Kufa. In order to know the number of the forces under the command of Omar ibn Sa'd and to achieve a historical viewpoint, the data was comparatively analyzed based on the historical sources up to the fifth century.

Moreover, the analysis of the incident in the historical context has been deeply considered to validate this view point. The findings clarify that the ancient historical records did not address the number of Omar ibn Sa'd's forces on this day; however, Belazori's report related to the expeditionary forces is more compatible with other sources and to put the other way, half or more than half of the expeditionary forces from Kufa were not willing to encounter with Imam (A.S.) and fled on the way. Accordingly, there is a difference between the number of the troops sent from Kufa and the people present in Karbala event.

Keywords: Quantitative history, Ashura, Karbala, Kufa, Omar bin Sa'd army.

Article Info:

Article type: Research Article

Article history: *Received* April, 17, 2023

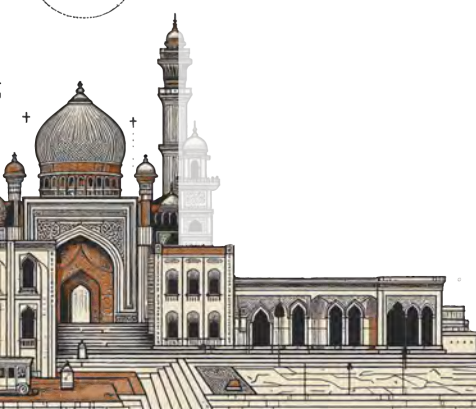
Received in revised form June, 06, 2023

Accepted June, 17, 2023

Published online September, 22, 2024

Cite this article:

Qazikhani, H. (2024). A Historical Research on the Number of Omar ibn Sa'd's Forces on the Day of Ashura based on Sources (Up to the Fifth Century). *History of Islam*, 25(3), 7-28.
<https://doi.org/10.22081/hiq.2023.66321.2323>

Bagher Al-Olum University

ISSN 2783-414X

البحث التاريخي في عدد جنود عمر بن سعد في يوم عاشوراء وفق المصادر حتى القرن الخامس

حسين قاضي خاني^١

١. أستاذ مساعد، قسم تاريخ الشيعة، معهد أبحاث العلوم و الثقافة الإسلامية، قم، إيران. البريد الإلكتروني: H.qazikhani@isca.ac.ir

الملخص:

يلعب الوصول إلى الإحصائيات دوراً هاماً وفعالاً في تحليل الأحداث التاريخية، لا سيما تلك الأحداث التي تخفى تفاصيلها عنّا. وفي وقعة كربلاء، إن معرفة عدد جنود عمر بن سعد في يوم عاشوراء، حيث أنهم أتوا من الكوفة، تؤثر على تحليل كيفية مواجهة الكوفيين للإمام الحسين عليه السلام. ولمعرفة إحصائيات الجنود الخاضعين لقيادة عمر بن سعد في يوم عاشوراء، وذلك بالفحص في المصادر التاريخية حتى القرن الخامس الهجري، فقد تم جمع المعطيات بناءً على المسار الزمني لتأليف المصادر ومن ثم، أثناء مسيرة تطورها في مقارنة بعضها البعض، تم دراستها وتحليلها، حتى يتمكن الحصول على وجهة نظر نابعة من التاريخ. وللتحقق من صحة وجهة النظر هذه، تم الاهتمام بتحليل الحادثة في السياق التاريخي أيضاً. تظهر النتائج أنه على الرغم من أن السجلات التاريخية لم تتناول إحصائيات جنود عمر بن سعد في يوم عاشوراء، إلا أن تقرير البلاذري عن الجنود المرسلين، أكثر توافقاً مع المصادر الأخرى ومن ناحية أخرى، إن نصف أو أكثر من النصف من الجنود المرسلين من الكوفة لم يكن مستعداً لمحاربة الإمام عليه السلام ولاذوا بالفرار في الطريق. ولذلك، هناك فرق بين إحصائيات الجنود المرسلين من الكوفة وبين الموجودين في كربلاء.

الكلمات المفتاحية: التاريخ الكمي، عاشوراء، كربلاء، الكوفة، معسكر عمر بن سعد.

معلومات المقالة:

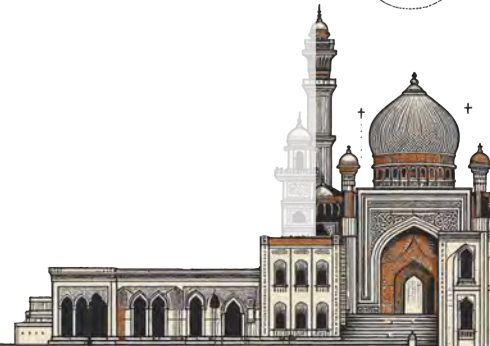
نوع المقالة: بحثية

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٣/٠٤/١٧ | تاريخ المراجعة: ٢٠٢٣/٠٦/٠٦ | تاريخ القبول: ٢٠٢٣/٠٦/١٧ | تاريخ النشر: ٢٠٢٤/٠٩/٢٢

استناداً إلى هذه المقالة:

قاضي خاني، حسين (٢٠٢٤). البحث التاريخي في عدد جنود عمر بن سعد في يوم عاشوراء وفق المصادر حتى القرن الخامس. تاريخ الإسلام.

https://doi.org/10.22081/hiq.2023.66321.2323. ٤١-٧. (٣)٢٥

باسمقرآنم

ISSN إلكتروني
٢٧٨٣-٢١٢٤

الناشر: جامعة باقرالعلوم عليه السلام. © المؤلفون.

کاوشی تاریخی در شمار نیروهای عمر بن سعد در روز عاشورا بر اساس منابع تا قرن پنجم

حسین قاضی‌خانی^۱

۱. استادیار گروه تاریخ تشیع، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. رایانامه: H.qazikhani@isca.ac.ir

چکیده:

دسترسی به آمار در تحلیل رویدادهای تاریخی، به‌ویژه آن دسته از رویدادهایی که جزئیات آن بر ما پوشیده است، نقشی مهم و اثرگذار دارد. در رویداد کربلا، آگاهی از تعداد نیروهای عمر بن سعد در روز عاشورا، از آنجاکه این نیروها از کوفه فراهم آمده بودند، در تحلیل چگونگی مواجهه کوفیان با امام حسین علیه السلام اثرگذار است. برای آگاهی از آمار نیروهای تحت فرمان عمر بن سعد در روز عاشورا، با استقرا در منابع تاریخی تا قرن پنجم هجری، داده‌ها بر اساس سیر زمانی نگارش منابع گردآوری شد و سپس، ضمن ترسیم تطور آنها در سنجش با یکدیگر، بررسی و تحلیل گردید؛ تا بتوان به یک دیدگاه برآمده از تاریخ دست یافت. برای اعتبارسنجی این دیدگاه، به تحلیل حادثه در بستر تاریخی نیز توجه شده است.

یافته‌ها نشان از آن دارد که اگرچه کهن‌نگاشته‌های تاریخی به آمار نیروهای عمر بن سعد در روز عاشورا پرداخته‌اند، ولی گزارش بلاذری از نیروهای اعزامی، سازگاری بیشتری با دیگر منابع دارد و از سوی دیگر، نیمی یا بیش از نیمی از نیروهای اعزامی از کوفه، حاضر به رویارویی با امام علیه السلام نبودند و در راه می‌گریخته‌اند. از این رو، بین آمار نیروهای اعزامی از کوفه و افراد حاضر در صحنه کربلا نیز تفاوت وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: تاریخ کتی، عاشورا، کربلا، کوفه، سپاه عمر بن سعد.

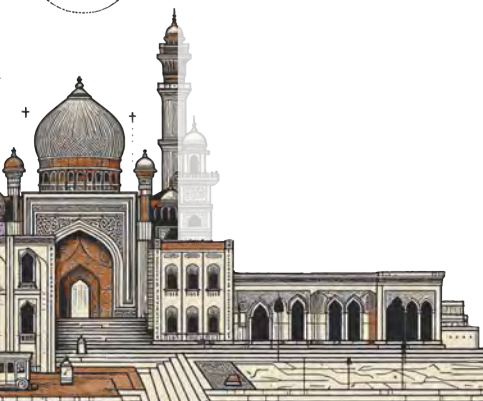
اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸ | تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۱۶ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۷ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

استناد:

قاضی‌خانی، حسین (۱۴۰۳). کاوشی تاریخی در شمار نیروهای عمر بن سعد در روز عاشورا بر اساس منابع تا قرن پنجم. تاریخ اسلام، ۷-۴۱ (۳).
https://doi.org/10.22081/hiq.2023.66321.2323

شاپا الکترونیکی
۲۷۸۳-۴۱۴۷

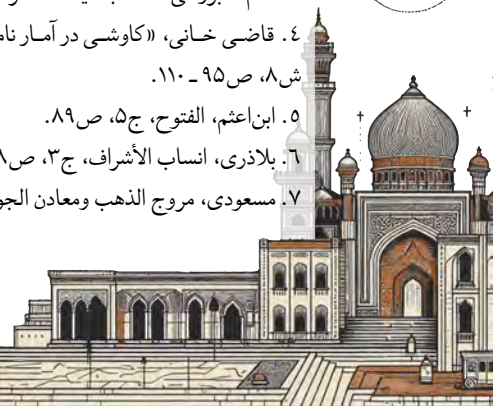

مقدمه

آمارها، در تحلیل حوادث تاریخی نقش اساسی دارند؛ اما مسئله آن است که در تاریخ، رسیدن به آمار دقیق آسان نیست. اختلاف میان گزارش‌های مورخان، ناهمخوانی اعداد و ارقام با شرایط یک واقعه و نیز استفاده گسترده از اعداد نمادین و ژند (گردشده)، از جمله شواهد نیازمندی داده‌های آماری به دقت و بررسی بیشتر هستند. بنابراین، محققان در استناد به اعداد نباید احتیاط را از دست دهند؛ چراکه اعتماد به اعداد بدون بررسی لازم، موجب رخنه کاستی‌ها و نادرستی‌هایی در نتیجه تحقیقات خواهد بود.^۱ مصطفی صادقی در کتاب پیامبر و یهود حجاز در بحث آمار کشته‌های یهود بنی قریظه،^۲ سید جلال امام در مقاله «بررسی تعداد جمعیت حاضر در غدیر»^۳ و حسین قاضی‌خانی در مقاله «کاوشی در آمار نامه‌های کوفیان برای دعوت از امام حسین علیه السلام»^۴ در تلاش بوده‌اند تا ضمن اشاره به آمارها و مشکلات آن، با ارائه دلایل و شواهد و قراین، به آمار قابل اعتماد در موضوع مورد کاوش دست یابند. نتیجه حاصل‌آمده، نشانگر آن است که آمار در هر واقعه‌ای نیازمند مطالعه و بررسی جدی است و نمی‌توان به مشهورات اکتفا کرد.

شمار نیروهای عمر بن سعد (م. ۶۶ق) در روز عاشورا، از آن دسته آمار مبنایی است که می‌تواند تحلیل‌ها را نسبت به رفتارشناسی مردم کوفه در واقعه کربلا، با تغییرات بنیادین مواجهه گرداند. با آنکه برخی منابع از ترغیب شامیان توسط حاکم کوفه برای مقابله با امام سخن به میان آورده‌اند،^۵ اما منابع کهن‌تر به هنگام ذکر همان گزارش، سخنی از شامیان ندارند.^۶ از آنجا که این لشکر، تنها از نیروهای کوفی شکل یافته بود،^۷ فزونی بی‌شمارش، عموم کوفیان را در سرکوبی نظامی

۱. معصومی، «تأملی بر درستی و دقت آمار و ارقام موجود در منابع تاریخ اسلام»، فصلنامه تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری، ش ۷۸، ص ۱۴۲.
۲. صادقی، پیامبر و یهود حجاز، ص ۱۸۴-۱۹۳.
۳. امام، «بررسی تعداد جمعیت حاضر در غدیر»، فصلنامه تاریخ اسلام در آینه پژوهش، ش ۱۶، ص ۵-۴۲.
۴. قاضی‌خانی، «کاوشی در آمار نامه‌های کوفیان برای دعوت از امام حسین علیه السلام»، فصلنامه شیعه‌پژوهی، ش ۸، ص ۹۵-۱۱۰.
۵. ابن‌اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۸۹.
۶. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۷۸.
۷. مسعودی، مروج الذهب ومعادن الجوهر، ج ۳، ص ۶۱.

نهضت امام نقش آفرین می‌سازد که آنگاه باید چرایمی سوق یافتن شهر مرکز خلافت امام علی علیه السلام (۳۶-۴۰ق) و پایگاه شیعه به رویارویی با نوه پیامبر صلی الله علیه و آله مورد کاوش قرار گیرد. این در حالی است که رسیدن به دیگر آمارها بدان معنا خواهد بود که نه عموم کوفیان، بلکه تنها شماری از آنان درگیر این ماجرا بوده است و باید بررسی کرد که این جمعیت مشخص و محدود، با چه اندیشه‌ای به مقابله با حضرت برخاسته بودند.

در این جستار، پرسش آن است که بر اساس داده‌های دیرین نگاشته‌های تاریخی تا قرن پنجم هجری، شمار نیروهای عمر بن سعد در روز عاشورا چه تعداد بوده است؟ در راستای دستیابی به پاسخ، با رجوع به کهن نگاشته‌های تاریخی که به این مسئله توجه داشته‌اند، داده‌های مرتبط بر اساس توالی تاریخی نگاشته‌های کهن، استقرا شده و تطور آنها ترسیم می‌شود. سپس، این اطلاعات در مقایسه با هم مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند تا آمار این نیروها مشخص شود. آنگاه در بستر تاریخی واقعه نیز این یافته آماری مورد تطبیق‌یابی قرار خواهد گرفت.

نویسنده این مقاله، سهمگینی آنچه را بر امام حسین علیه السلام و همراهانش در کربلا گذشت، وابسته به فزونی شمار لشکریان ابن زیاد به تحلیل نمی‌آورد؛ زیرا گزارش آنچه در کربلا روی داد و نام و نشان برخی نقش آفرینان آن، در منابع کهن ثبت است و واقعه عاشورا را این افراد، جدای از آنکه تعدادشان چه مقدار بوده است، رقم زده‌اند و نباید آن را در ارتباط با فزونی لشکریان عمر بن سعد به تحلیل نشست. این در حالی است که برخی به هنگام سخن از شمار لشکریان عمر بن سعد، به گونه‌ای مسئله را بیان کرده‌اند که گویی باید آمار آنان از شماره بیرون باشد تا مظلومیت امام حسین علیه السلام و آنچه در کربلا گذشته است، حقیقت خود را نشان دهد؛ برای مثال، اسد حیدر (م. ۱۴۰۵ق) پس از اظهار تعجب نسبت به افرادی که شمار لشکر کوفه را کم گزارش کرده‌اند، خود بدون ارائه استناد می‌نویسد: آن لشکر انبوه، صحرا را پوشانیده بود و با آنکه در کوفه وسایل نقلیه بسیار بود، فزونی افراد چنان بود که برای حمل و نقل درازگوشان و گاوها را نیز به کار گرفتند و گروهی نیز پیاده مسیر می‌پیمودند.^۱

۱. اسد حیدر، مع الحسین علیه السلام فی نهضته، ص ۱۷۴.

آثار پیشینه‌ای و قول مشهور شمار نیروهای عمر بن سعد

در آثاری که به شمار نیروهای تحت فرمان عمر بن سعد در واقعه کربلا توجه داشته‌اند، به آماری از ۴ هزار تا ۸۰ هزار اشاره شده است.^۱ آمارهای اندک، به دلیل توجه به بخشی از نیروهای ارسالی است^۲ و بر آمارهای بسیار بالا نیز مستندی ارائه نشده است.^۳ عبدالرحیم قنوت در بخشی از مقاله‌ای که به ارقام و آرایش نیروهای امام حسین علیه السلام و عمر بن سعد در کربلا اختصاص دارد، از آنجا که شمار نیروهای کوفی بخشی از موضوع مقاله بوده است، در یک بررسی کلی بدون صحت‌سنجی گزارش‌ها، آمار یازده هزار نفری را برای آنان پذیرفته است.^۴ در این میان، آمار سی هزار نفری، نمود بیشتری یافته است و بیشتر آثار، از آن سخن گفته‌اند. اسد حیدر برای رسیدن به آمار نیروهای عمر بن سعد، سخن از اعزام فرماندهان به همراه تعداد نیروهای تحت فرمان آنها به میان آورده است. با اینکه جمع افراد ذکر شده توسط وی بیش از ۲۵ هزار تن نمی‌شود، او با سخن از نیروهایی دیگر، این رقم را در نهایت به سی هزار تن رسانیده است.^۵ احمد حسین یعقوب (م. ۱۴۲۸ق)، دیگر صاحب‌اثر عاشورایی، در شمارش دسته‌های اعزامی کوفی به کربلا، بر آن است تا ششم محرم بیست هزار تن نزد عمر بن سعد گرد آمدند و پس از آن نیز عبیدالله بن زیاد (م. ۶۶ق) با اعزام نیروهایی این تعداد را به سی هزار تن رساند. او در تأیید این رقم، روایتی را از امام حسن علیه السلام که توسط امام صادق علیه السلام نقل یافته، به‌عنوان شاهد ارائه می‌کند.^۶ باقر شریف قرشی (م. ۱۴۳۳ق)، در یادکرد از تعداد افرادی که برای جنگ با امام آمده بودند، نخست اقوال مختلف در مسئله را ذکر می‌کند. آنگاه روایتی از امام صادق علیه السلام مبنی بر تعداد سی هزار نفری لشکریان را نزدیک به واقع می‌خواند؛ ولی آمار ارائه‌شده توسط وی از فرماندهان و نیروهایشان، عدد ۲۶ هزار نفر را نشان می‌دهد.^۷ محسن رنجبر، در مقاله‌ای مرتبط با آمار و ارقام در عاشورا، بر آن است که

۱. قرشی، حیات الإمام الحسين علیه السلام، ج ۳، ص ۱۱۹ - ۱۲۰.

۲. برای نمونه: ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۸، ص ۱۶۹.

۳. برای نمونه: مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۳۰۵.

۴. قنوت، «آمار و آرایش سپاهیان در نبرد عاشورا»، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، ش ۵۱، ص ۱۴۷ - ۱۵۰.

۵. اسد حیدر، مع الحسين علیه السلام فی نهضته، ص ۱۷۴.

۶. احمد حسین یعقوب، کربلاء الثورة والمأساة، ص ۴۱ - ۴۲.

۷. قرشی، حیات الإمام الحسين علیه السلام، ج ۳، ص ۱۱۹ - ۱۲۳.

گزارش قابل اعتماد در این باره، روایات شیخ صدوق (م. ۳۸۱ق) به نقل از امام صادق علیه السلام و امام سجاد علیه السلام است که از آمار سی هزار نفر در آنها سخن گفته است. وی دلیل این پذیرش را با وجود اذعان به عدم توثیق برخی روایان این روایت‌ها، نقل توسط شیخ صدوق و عدم به نظر رسیدن انگیزه جعل و تحریف در آنها دانسته است.^۱ با استناد به روایات پیش گفته از شیخ صدوق علیه السلام، قول سی هزار نفر بودن سپاهیان عمر بن سعد، با وجود اذعان به عدم اعتبار سند، در «دانش نامه امام حسین علیه السلام»^۲ و کتاب «تاریخ قیام و مقتل جامع سیدالشهداء»^۳ نیز ترجیح داده شده است.

با اینکه قول سی هزار نفر بودن سپاهیان عمر بن سعد در آثار پیشینه‌ای، قول قابل اتکا نمایانده می‌شود، اما این نظر، با چالش‌هایی همراه است؛ اول آنکه آمار ارائه شده از دسته‌های اعزامی نیروهای کوفی، با رقم روایات یاد شده در تطابق نیست. دوم آنکه برخی از صاحبان این آثار، خود به عدم توثیق روایانی در روایت‌های یاد شده اذعان کرده‌اند که پذیرش روایت‌ها را با چالش مواجه می‌سازد. به نظر می‌رسد، آنچه این افراد را به جانب پذیرش این قول کشانیده، نزدیکی آن به ارقامی است که از نیروهای فرماندهان به دست آورده‌اند؛ بی‌آنکه در این ارقام بررسی لازم را انجام داده باشد. در این مقاله، تلاش شده با استقرای داده‌های مرتبط با این مسئله، بر اساس سیر تاریخی نگارش آثار، نخست تطور آن در منابع تا قرن پنجم به تصویر کشیده شود و سپس با تحلیل آنها، به آمار نیروهای عمر بن سعد در واقعه عاشورا دست یافته شود. در این میان، مهم آن است که آثار پیشینه‌ای یاد شده یا به بررسی داده‌های تاریخی اهتمام نداشته‌اند و یا بدون بررسی دقیق و بسنده کردن به مشهورات، از آن گذر کرده‌اند.

آمار سپاهیان عمر بن سعد در منابع تا قرن پنجم

مطالعه آثار کهن در این مسئله، حکایت از آن دارد که عموم آنها از آمار جامع نیروهای تحت فرمان عمر بن سعد در روز عاشورا قبل از شروع نبرد سخنی ندارند و برای رسیدن به شمار این لشکریان، باید به رصد دسته‌های اعزامی این نظامیان پرداخت که در زمان‌های مختلف برای مقابله با امام حسین علیه السلام از سوی عبیدالله بن زیاد گسیل شده‌اند.

۱. رنجبر، «عاشورا در آینه آمار و ارقام»، تاریخ اسلام در آینه پژوهش، ش ۱۰، ص ۶۰-۶۱.

۲. محمدی ری شهری، دانش نامه امام حسین علیه السلام، ج ۶، ص ۸۶-۸۷.

۳. پیشوایی، تاریخ قیام و مقتل جامع سیدالشهداء، ج ۲، ص ۴۷۷-۴۷۹.

ابن سعد (م. ۲۳۰ق) به عنوان یکی از قدیمی ترین شرح حال نویسان طبقات نگار از قرن سوم، در خصوص نیروهای کوفی این اطلاعات را در اختیار می نهد. حُصَین بن تمیم طهوری (م. ۶۶ق)، از سوی ابن زیاد برای کنترل راه‌ها به منطقه قادسیه روانه شد و حربن یزید ریاحی (م. ۶۱ق) نخستین فرماندهی بود که با نیروهای هزار نفری تحت امرش برای بستن مسیر امام حسین علیه السلام از جانب حُصَین فرستاده شد و او راه را بر امام برای رفتن به کوفه بست و سرانجام امام در کربلا فرود آمد.^۱ عمر بن سعد (م. ۶۶ق)، همراه نیروهای چهار هزار نفری که برای رفتن به ری و همدان آماده شده بودند، دسته بعدی بودند که توسط ابن زیاد به کربلا گسیل شدند.^۲ ابن زیاد در ادامه، برای تجهیز بیشتر نیروهای خود، حُصَین بن تمیم را نیز با دو هزار نفر به کمک عمر بن سعد فرستاد.^۳ ابن سعد بر آن است چون عمر بن سعد در نبرد با امام تعلق می‌ورزید، ابن زیاد شمر بن ذی الجوشن (م. ۶۶ق) را همراه نامه‌ای به سوی عمر فرستاد تا در صورت ادامه تعلق، شمر فرماندهی کوفیان را عهده‌دار شود.^۴ بر اساس نظر ابن سعد، شمر آخرین فرماندهی است که از سوی ابن زیاد به کربلا فرستاده شد؛ زیرا وی عصرگاه روز تاسوعا به کربلا وارد شد و با ورودش، در کوس جنگ دمیده شد که امام حسین علیه السلام آن شب را مهلت طلبید و صبح عاشورا نبرد آغاز گردید.^۵ نکته قابل توجه آنکه ابن سعد از همراهی لشکریانی با شمر یاد نمی‌کند. در مجموع، طبق داده‌های کتاب ابن سعد، نیروهای اعزامی عبیدالله برای مقابله با امام را هفت هزار نفر تشکیل می‌داده‌اند.

احمد بن یحیی بلاذری (م. ۲۷۹ق)، یکی دیگر از نسب‌نگاران این قرن، اطلاعات بیشتری را ارائه کرده است. طبق داده‌های کتاب او نیز حربن یزید به عنوان نخستین فرمانده به همراهی لشکری هزار نفری برای جلوگیری از آمدن امام حسین علیه السلام به کوفه، از سوی حُصَین بن تمیم به رویارویی با کاروان حضرت فرستاده شد.^۶ سپس، عمر بن سعد به عنوان فرمانده کل، برای نبرد با امام حسین علیه السلام از سوی ابن زیاد به همراه چهار هزار نفر به کربلا اعزام شد.^۷ بر اساس

۱. ابن سعد، الطبقات الكبرى، الطبقة الخامسة من الصحابة، ۱، ص ۴۶۳ - ۴۶۴.

۲. همان، ص ۴۶۴.

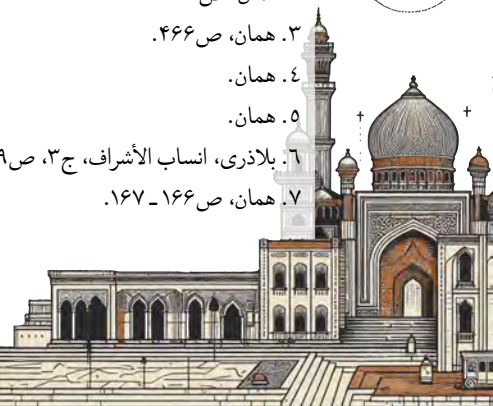
۳. همان، ص ۴۶۶.

۴. همان.

۵. همان.

۶. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۶۹ - ۱۷۰.

۷. همان، ص ۱۶۶ - ۱۶۷.

گزارش بلاذری، در ادامه ابن‌زیاد کوفیان را به لشکرگاه کوفه در نُخَيْلَه خواند و از آنجا حُصَيْن‌بن‌تمیم را با قوای چهار هزار نفری و حجار بن ابجر عجلی، شبت‌بن‌ربعی (م. حدوده ۷۰ق) و یزید بن حرث (حارث) بن یزید بن رویم (م. ۶۸ق) را هر کدام با هزار نیرو به یاری عمر فرستاد.^۱ در ادامه نیز افرادی در دسته‌های بیست، سی، پنجاه تا صد نفری به جانب کربلا گسیل می‌شدند.^۲ بر اساس دیدگاه بلاذری هم شمر بن ذی‌الجوشن، آخرین فرماندهی است که به سوی عمر بن سعد روانه می‌شود تا در صورت تعلل عمر در مبارزه با امام، فرماندهی نیروهای کوفه را عهده‌دار شود. بلاذری هم بسان ابن‌سعد، نیروهایی را برای همراهی با شمر بر نمی‌شمارد.^۳ از مجموع داده‌های کتاب بلاذری، می‌توان به عدد دوازده تا سیزده هزار نفری لشکریان اعزامی عبیدالله رسید.

طبق کتاب ابوحنیفه دینوری (م. ۲۸۲ق)، مورخ قرن سوم، بسان دواثر پیشین، حربن یزید با هزار نفر در مقابل امام در مسیر رفتن به کوفه قرار گرفت^۴ و عمر بن سعد نیز که به ولایت بر ری و دَسْتَبی^۵ گماشته شده بود، با نیروهای چهار هزار نفری تحت امرش به کربلا اعزام شد.^۶ در ادامه، با فراخوانی کوفیان به نُخَيْلَه، حُصَيْن‌بن‌نمیر، حجار بن ابجر، شبت‌بن‌ربعی، حارث بن یزید بن رویم و شمر بن ذی‌الجوشن، توسط عبیدالله به یاری عمر فرستاده شدند؛ با این تفاوت که دینوری، از لشکری برای این افراد و شمار آنها ذکری به میان نیاورده است.^۷

در میان مورخان قرن سوم، یعقوبی (م. ۲۹۲ق)، کمترین آمار را بیان کرده است. وی در گزارش خود از آنچه بر امام حسین علیه السلام در کربلا گذشت، ابتدا می‌نویسد: حربن یزید، راه را بر امام بست و سپس، عمر بن سعد به همراه سپاهیان‌ش برای مقابله با امام فرستاده شدند. وی بر آن است که در برابر یاران امام حسین علیه السلام، شمار لشکریان عمر بن سعد چهار هزار نفر بوده است.^۸

۱. همان، ص ۱۷۸-۱۷۹.

۲. همان، ص ۱۶۹.

۳. همان، ص ۱۸۲-۱۸۳.

۴. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۴۹.

۵. ولایتی (استانی) وسیع، میان ری و همدان بوده است. (یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۴۵۴)

۶. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۵۳.

۷. همان، ص ۲۵۴.

۸. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۴۳.

طبری (م. ۳۱۰ق)، دیگر تاریخ‌نگار اواخر سده سوم و اوایل سده چهارم نیز به هنگام سخن از شروع نبرد و چیدمان نیروها، سخنی از شمار لشکریان کوفه به میان نیاورده است.^۱ او نیز بر آن است که ابن‌زیاد، حُصین‌بن‌تمیم را که فرماندهی شرطه‌هایش را عهده‌دار بود، برای کنترل راه‌ها به منطقه قادسیه فرستاد و او حر را به همراهی هزار نفر برای جلوگیری از رسیدن امام به کوفه، روانه کرد.^۲ آنگاه چون امام در کربلا فرود آمد، عمر بن‌سعد که به جهت رفتن به جانب دَسْتَبی و دیلم آماده می‌شد و ابن‌زیاد حکومت ری را برای وی نوشته بود، با چهار هزار نیروهای تحت فرمانش به کربلا اعزام شد.^۳ طبق گزارش طبری از ابومخنف (م. ۱۵۷ق)، زمانی که عیدالله تعلل عمر بن‌سعد را در رویارویی نظامی با امام حسین علیه‌السلام دید، شمر بن‌ذی‌الجوشن را با نامه‌ای به سوی او فرستاد تا در صورت ادامه پیدا کردن این روند، فرماندهی لشکر به شمر واگذار شود و این‌گونه بود که با ورود شمر به کربلا، در غروب تاسوعا در کوس جنگ نواخته شد.^۴ در گزارش طبری هم سخنی از ارسال نیرو همراه شمر نیست. بر این اساس، از مجموع گزارش‌های طبری، تنها عدد پنج هزار نیرو قابل برداشت است.

از مقاطع عطف آمار سپاهیان عمر بن‌سعد، باید به کتاب ابن‌اعثم کوفی (۳۱۴ق)، به‌عنوان یکی از صاحبان آثار در قرن چهارم اشاره داشت. با اینکه تا این زمان، بیشترین آمار ارائه‌شده توسط بلاذری، حدود سیزده هزار نیروست، به یک‌باره ابن‌اعثم از آمار ۲۲ هزار نفری لشکریان کوفه در روز عاشورا سخن به میان آورده است.^۵ در گزارش وی، حرب‌بن‌یزید، فرمانده هزار نفر^۶ و عمر بن‌سعد، با چهار هزار نیرو همراه است.^۷ آنگاه در پاسخ به فراخوانی نیرو توسط عیدالله بن‌زیاد، شمر بن‌ذی‌الجوشن به‌عنوان اولین نفر با چهار هزار نفر به یاری عمر بن‌سعد رفت. سپس، زید بن‌رکاب کلبی با دو هزار، حُصین‌بن‌نمیر سکونی (م. ۶۶ق) به همراه چهار

۱. طبری، تاریخ‌الأمم والملوک، ج ۵، ص ۴۲۲.

۲. همان، ص ۴۰۰-۴۰۱.

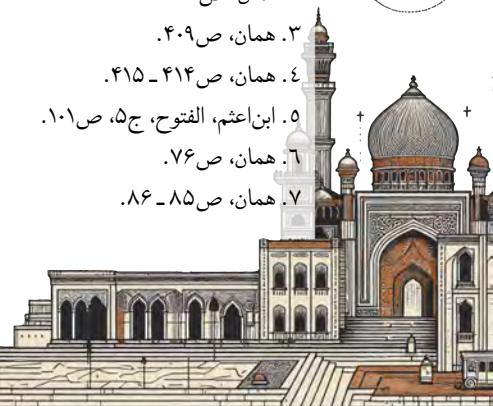
۳. همان، ص ۴۰۹.

۴. همان، ص ۴۱۴-۴۱۵.

۵. ابن‌اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۱۰۱.

۶. همان، ص ۷۶.

۷. همان، ص ۸۵-۸۶.

هزار، مصاب ماری با سه هزار، نصر بن حرب به با دو هزار، شبت بن ربیع و حجار بن ابجر نیز با هزار نفر، روانه کربلا شدند و این گونه بود که جمع لشکریان کوفه در کربلا، به ۲۲ هزار نفر رسید.^۱ با آنکه ابن اُعثم در تلاش بوده است تا دسته‌های اعزامی به کربلا معرفی گردند، اما گزارش او با چالش‌هایی مواجه است؛ اول آنکه او برای نخستین مرتبه، از حضور شامیان در نیروهای اعزامی یاد می‌کند و این در حالی است که دیگر منابع کهن، وی را در این مدعا یاری‌رسان نیستند. به نظر می‌رسد، تحت تأثیر سخن از حضور شامیان، او به جای حُصین بن تمیم که فرمانده شرطه‌های کوفه است، از حُصین بن نمیر سکونی (م. ۶۶ق) که فرمانده نیروهای شام است، یاد کرده است. دوم آنکه بر خلاف داده‌های دیگر منابع، وی اولین کسی است که از نیروهای چهار هزار نفری اعزامی با شمر بن ذی الجوشن سخن به میان می‌آورد. ضمن آنکه شمر را نیز نخستین فرماندهی می‌داند که به یاری عمر بن سعد روانه شد؛ در حالی که عموم دیرین‌نگاشته‌ها شمر را آخرین فرماندهی می‌دانند که با رسیدنش به کربلا در کوس جنگ دمیده شد. سومین نکته، ناشناخته بودن برخی فرماندهان یادشده، مانند: زید بن رکاب، مصاب ماری و نصر بن حرب است که در بررسی منابع، نام و نشان تاریخی از این افراد یافت نمی‌شود.

در عطفی دیگر، حسین بن حمدان خصیبی (م. ۳۳۴ق)، صاحب اثری مناقب‌نگارانه از همین قرن چهارم، بی‌آنکه منبع خبر خود را بیان کند، نگاشته است که لشکر مقابل امام را ۳۲ هزار سواره و ۲۴ هزار پیاده شکل داده بود.^۲ آمار ۵۶ هزار نفری که هیچ‌کدام از کهن‌نگاشته‌های دیگر، سر همراهی با آن را ندارند.

از شیخ صدوق (م. ۳۸۱ق)، محدث نام‌آشنای قرن چهارم، در خصوص آمار سپاهیان کوفی، دو قول متفاوت دیده می‌شود. در نخستین قول از آمار سی هزار نفری این لشکر، سخن به میان است که در دو روایت، بدان اشاره کرده است. یکی از این روایات، به نقل از امام صادق علیه السلام سخن پیش‌گویانه امام حسن علیه السلام را درباره سختی روز اباعبدالله بیان می‌کند که امام به برادر می‌گوید: در آن روز، سی هزار نفر تو را محاصره می‌کنند.^۳ روایت دیگر، به نقل

۱. همان، ص ۸۹-۹۰.

۲. خصیبی، الهدایة الکبری، ص ۲۰۲.

۳. صدوق، الأُمالی، ص ۱۱۵-۱۱۶.

از امام سجاد علیه السلام است که با نظر به فرزند حضرت عباس علیه السلام، روزهای سخت بر آل محمد صلی الله علیه و آله را یادآور شد و از روز سخت اباعبدالله علیه السلام یاد کرد که سی هزار نفر بر ایشان گرد آمده بودند.^۱ مهم‌تر آنکه برخی استدلال‌کنندگان به آمار سی هزار نفری سپاهیان کوفی بر اساس این دو روایت، خود برآن‌اند که سند این روایات، از اعتبار لازم برخوردار نیست^۲ و برخی راویان این دو روایت، توثیق ندارند؛^۳ اینکه رقم سی هزار، تنها قول شیخ صدوق در این کتاب نیست و او در روایتی دیگر، آمار دوازده هزار نفری از این نیروها را آورده است^۴ و در نتیجه، روایات یادشده توسط ایشان در تعارض با یکدیگر خواهند بود. در این روایت، چون از امام صادق علیه السلام درباره شهادت امام حسین علیه السلام پرسیده می‌شود، ایشان به نقل از پدرش امام باقر علیه السلام و ایشان هم به نقل از امام سجاد علیه السلام، جزئیات آنچه را بر سیدالشهداء رفته بود، بیان می‌کنند. در بخش شمار لشکریان کوفه، گفته می‌شود حربن‌یزید ریاحی با هزار نفر راه را بر امام حسین علیه السلام بست.^۵ در ادامه، ابن‌زیاد که به اردوگان نظامی خود در نخيله رفته بود، عمر بن‌سعد را با چهار هزار نفر به سوی کربلا روانه کرد. عبدالله بن‌حصین تمیمی، شب‌بن‌ربعی و محمد بن‌اشعث کندی نیز هرکدام با هزار نفر به یاری عمر فرستاده شدند. در آخر نیز شمر بن‌ذی‌الجوشن با چهار هزار نفر راهی شد.^۶ بر اساس این روایت، نیروهای ارسالی عبیدالله، دوازده هزار نفر خواهد بود که با روایات سی هزار نفری، مخالف است.

شیخ مفید (۴۱۳ق) و مسکویه رازی (۴۲۱ق)، به‌عنوان صاحبان آثاری از قرن پنجم نیز به هنگام سخن از لشکریان کوفه، تنها از هزار نفر نیروهای همراه حربن‌یزید^۷ و چهار هزار نفر تحت فرمان عمر بن‌سعد^۸ یاد کرده‌اند. طبق گزارش

۱. همان، ص ۴۶۲.

۲. محمدی ری‌شهری، دانشنامه امام حسین علیه السلام، ج ۶، ص ۸۷.

۳. پیشوایی، تاریخ قیام و مقتل جامع سیدالشهداء، ج ۲، ص ۴۷۹؛ رنجبر، «عاشورا در آینه آمار و ارقام»، تاریخ اسلام در آینه پژوهش، ۱۳۸۵، ص ۶۹.

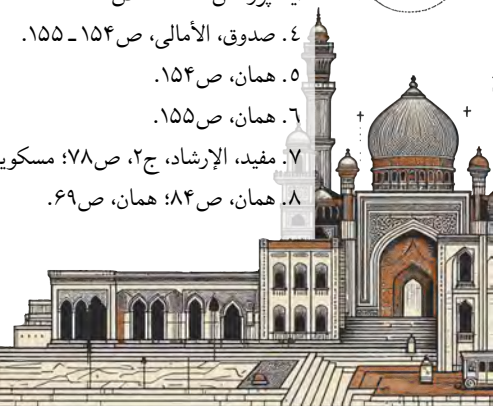
۴. صدوق، الأمالی، ص ۱۵۴ - ۱۵۵.

۵. همان، ص ۱۵۴.

۶. همان، ص ۱۵۵.

۷. مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۷۸؛ مسکویه، تجارب الأمم، ج ۲، ص ۶۲.

۸. همان، ص ۸۴؛ همان، ص ۶۹.

اینان هم، شمر آخرین فرماندهی است که به سوی کربلا روانه می‌شود و دستور داشت در صورت تعلل عمر سعد، فرماندهی نیروهای کوفی را عهده‌دار گردد.^۱ در نقل این دو نیز از نیروهای همراه شمر ذکری به میان نیست.

از بررسی داده‌های این کهن‌نگاشته‌ها، چند نکته حاصل می‌آید. نخست آنکه عموم ایشان، به آمار جامع لشکر کوفه در روز عاشورا نپرداخته‌اند و ارسال نیروها را بازتاب داده‌اند. دوم آنکه در ارسال نیروها، اتفاق بر آن است که حربین یزید ریاحی به همراه هزار نفر، نخستین گروهی است که راه را بر امام می‌بندد و عمر بن سعد با چهار هزار نیرویی که برای رفتن به جانب ری آماده بودند، به‌عنوان فرمانده اصلی راهی مقابله با امام می‌شود. سوم آنکه اگرچه برخی منابع تنها از همین نیروها یاد کرده‌اند، اما گزارش‌های: بلاذری، دینوری، ابن‌اعثم و شیخ صدوق مشخص می‌سازد که ابن‌زیاد با فراخوانی کوفیان، گروه‌های دیگری را به یاری عمر بن سعد روانه ساخت. در این میان، به نظر می‌رسد گزارش بلاذری از تطبیق و هم‌راستایی بیشتری با اطلاعات سایر منابع برخوردار است؛ زیرا خبر او چنان است که به جز گزارش ابن‌اعثم و خصیبی، نقل‌های دیگر منابع را پوشش می‌دهد و آن نقل‌ها با گزارش وی هم‌راستا دیده می‌شوند. همچنین، در معرفی فرماندهان نظامی، گزارش بلاذری ضمن تطابق با منابع هم‌عصر، با این پشتوانه همراه است که می‌توان ردّ تاریخی این افراد را در آن روزگار و آنچه در کربلا گذشته است، رصد کرد؛ در حالی که نام‌های اشاره‌شده توسط ابن‌اعثم، از این ویژگی به دور هستند. نکته قابل توجه آنکه اگر آمار نیروهای این فرماندهان ناشناس و همراهان شمر که دیگر منابع وجود آنان را بر نمی‌تابند، از شمار گزارش ابن‌اعثم کاسته شود، نتیجه‌ای مشابه آمار بلاذری به دست می‌آید. در نقل شیخ صدوق نیز اگرچه بودن نیروهای ارسالی همراه شمر با دیگر منابع تأیید نمی‌گردد، اما آمار نیروهای ارسالی، به‌طور کلی، مشابه بلاذری است. بر این اساس، از نگاه داده‌های تاریخی، نیروهای اعزامی عبیدالله بن زیاد برای رویارویی با امام حسین علیه‌السلام دوازده تا سیزده هزار تن بوده‌اند.

۱. مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۸۸-۸۹؛ مسکویه، تجارب الأمم، ج ۲، ص ۷۱-۷۳.

نیروهای ارسالی از کوفه و نیروهای حاضر در کربلا

از جمله مسائلی که در آمار نیروهای عمر بن سعد در کربلا باید بدان توجه داشت، تفاوت آمار نیروهای ارسالی و نیروهای حاضر در میدان روز عاشورا است. با آنکه عید الله بن زیاد تلاش کرد تا کوفیان را در دسته‌های مختلف روانه مقابله با امام حسین علیه السلام کند؛ اما دقت در متن برخی گزارش‌ها، حضور تمامی این نیروها را در روز عاشورا به چالش می‌کشد. مسئله مهم در اینجا، آن است که عموم کوفیان از رفتن به جنگ امام حسین علیه السلام گریزان بوده‌اند. در گزارش بلاذری به هنگام بیان آمار تفصیلی نیروهای ارسالی آمده است:

فرماندهان در دسته‌ای هزار نفری فرستاده می‌شدند؛ اما تنها با چهارصد، سیصد یا حتی کمتر از آن، به مقصد می‌رسیدند.^۱ دینوری نیز بر آن است که طبق گفته راویان، ابن زیاد فردی را با جمع کثیری روانه کربلا می‌ساخت؛ ولی از آنها جز گروه اندکی باقی نمی‌ماندند؛ زیرا مردم از نبرد با امام حسین علیه السلام کراهت داشتند و باز می‌ایستادند و از فرمان تخلف می‌کردند.^۲ بر اساس تصریح این دو منبع کهن، از میان نیروهای ارسالی عبیدالله، کمتر از نصف یا حتی حدود یک‌سوم آنان به کربلا می‌رسیدند.^۳

کراهت مقابله با امام، نه تنها در میان عامه مردم بود که برخی فرماندهان نیز تمایل به جنگ با حضرت نداشتند. حرب بن یزید ریاحی که راه را بر امام حسین علیه السلام بسته بود، روز عاشورا در پی خطبه آغازین امام حسین علیه السلام، از عمر بن سعد پرسید: «آیا تو با این مرد جنگ خواهی کرد؟» و چون عمر را بر جنگ مصمم دید، به امام پیوست.^۴ آمده است که به هنگام اعزام نیروها از کوفه، شب بن ربیع برای دور ماندن از رفتن به جنگ با امام حسین علیه السلام، تظاهر به بیماری می‌کرد و پس از آنکه ابن زیاد او را تطمیع مالی کرد، راهی کربلا شد.^۵ عمر بن سعد نیز در آغاز نمی‌خواست درگیر رویارویی با امام حسین علیه السلام شود. در مشورت طلبی نیز او را

۱. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۷۹.

۲. دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۵۴.

۳. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۷۹؛ دینوری، الأخبار الطوال، ص ۲۵۴.

۴. ابن سعد، الطبقات الكبرى، الطبقة الخامسة من الصحابة، ص ۴۶۹؛ طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۵، ص ۴۲۷.

۵. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۷۸؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۸۹-۹۰.

از پذیرفتن این مسئولیت حذر دادند و او از عبیدالله خواست وی را از این مأموریت معاف دارد؛ اما سرانجام دوستی حکومت بر ری، او را به پذیرش فرماندهی کشانید.^۱ در نتیجه، بر اساس گزارش‌های مربوط به گریختن شمار فراوانی از نیروهای کوفی به سبب کراهت از جنگ با امام حسین علیه السلام، آمار دوازده تا سیزده هزار نفری نیروهای اعزامی، به نصف یا کمتر از آن خواهد رسید.

تحلیل واقعه در بستر تاریخی

از جمله اموری که می‌تواند یاری‌رسان محقق تاریخ در بازشناخت وقایع باشد، تحلیل آن با توجه به بستر تاریخی است؛ به این معنا که شناخت واقعه، در گرو توجه به مقدمات، حوادث بروز یافته و پیامدهای آن است. در امر مقدمات باید دانست، اول آنکه کوفه پایگاه شیعیان است. با آمدن مسلم بن عقیل، از آمار دوازده تا بیست هزار نفری بیعت‌کنندگان با وی سخن به میان آمده است^۲ و شیعیان نیز در سپاه عمر بن سعد حضور نداشته‌اند؛ زیرا توأبین به هنگام قیام، گناه خویش را عدم یاری امام می‌خوانند^۳ و امام نیز در روز عاشورا نامی از شیعیانی که حضرت را به کوفه دعوت کرده بودند، به میان نمی‌آورد؛ زیرا آنان را در مقابل نمی‌بیند؛ اما غیر شیعیانی را که دعوتش کرده بودند و اکنون به رویارویی آمده بودند، به نام می‌خواند.^۴

دوم آنکه چنان‌که گذشت، بیشتر نیروهای ارسالی کوفه، تمایلی به جنگ با امام حسین علیه السلام نداشتند و این نشان می‌داد کوفه بر خلاف شام، شهری بود که مردمانش با خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله آشنا بودند و به جایگاه شخصیتی امام حسین علیه السلام نیز آگاهی داشتند و هر کسی حاضر به شرکت در جنگ با امام حسین علیه السلام و خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله و عهده‌دار شدن خون ایشان نبود. تلاش عبیدالله برای ارسال نیرو و بهره‌جستن از ابزار تهدید و تطمیع، نشانه‌ای بر این عدم همراهی عمومی کوفیان است.^۵ زمانی نیز که مختار بن ابی عبید ثقفی (م. ۶۷ق) به

۱. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۷۶-۱۷۷؛ طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۵، ص ۴۰۹.

۲. برای اطلاع از آمار بیعت‌کنندگان، ر.ک: قاضی خانی، تبیین جایگاه کوفیان در فرآیند نهضت امام حسین علیه السلام، ص ۳۰۷-۳۰۹؛ رنجبر، «عاشورا در آینه آمار و ارقام»، تاریخ اسلام در آینه پژوهش، ۱۳۸۵، ص ۵۳-۵۴.

۳. طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۵، ص ۵۵۲-۵۵۳.

۴. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۸۸؛ طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۵، ص ۴۲۵؛ مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۹۸.

۵. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۸۷؛ ابن اعثم، الفتوح، ج ۵، ص ۸۹.

مجازات قاتلان امام و همدستان‌شان اقدام کرد، افرادی ادعا کردند ما را برای رفتن به جنگ مجبور ساختند؛ اما مختار کراهت و اجبار را برای ایشان قبول نکرد^۱ که نشان می‌دهد اینان با میل خود، به آن اعمال دست زده بودند و مجبورشدگان، در راه، امکان گریختن داشته‌اند. نکته سوم در امر مقدمات، کاروان امام است؛ کاروانی به همراه زنان و کودکان که مردان مبارز در آن به چند ده تن نمی‌رسیدند؛^۲ مردانی که حتی ابزار جنگی لازم را به همراه نداشتند و بیشتر تنها شمشیر را که سلاح مسافر بود، با خود حمل می‌کردند.^۳ مهم‌تر از این موارد، آنکه در عاشورا رفتارها و اندیشه‌هایی از لشکریان عمر بن سعد بروز یافت که نشان می‌دهد این گروه در تقابل فکری با امام بوده‌اند و نه اینکه تنها نبردی با یک معارض حکومت بوده باشد. بررسی این امر نشان می‌دهد، پشتوانه فکری چیزی بود که این نیروها را در کربلا گرد هم آورده بود. مسئله‌ای که در کتاب بازتاب تفکر عثمانی در واقعه کربلا توسط محمدرضا هدایت‌پناه به‌خوبی کاویده شده است و اینجا تنها به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود.

عمر بن حجاج (۶۶ق) که بر محافظت از شریعه فرات گماشته شده بود،^۴ به امام گفت: «ای حسین! این آب فرات است که درندگان عراق از آن می‌نوشند؛ اما تو از آن نخواهی چشید، تا از حمیم جهنم بنوشی.»^۵

زمانی که شمر و گروهش قصد خیمه‌های امام را کردند و در مقابل خود خندقی برافروخته از آتش را دیدند، شمر فریاد برآورد:

«ای حسین! قبل از رسیدن قیامت، به آتش تعجیل کردی؟»^۶

دروغ‌گو فرزند دروغ‌گو خواندن امام، نمونه دیگری از نشانه‌های این تفکر است.^۷ با توجه به اینکه حزب اموی نقش آفرینان این واقعه هستند و عموم کوفیان از رفتن به جنگ با امام

۱. طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۶، ص ۵۷-۵۸؛ طوسی، الأمالی، ص ۲۴۴.

۲. یعقوبی، تاریخ الیعقوبی، ج ۲، ص ۲۴۳.

۳. صادقی، «تجهیزات جنگی امام حسین (علیه السلام)»، فصلنامه تاریخ اسلام و ایران، ش ۱۳۱، ص ۴۹-۶۶.

۴. طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۵، ص ۴۱۲.

۵. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۸۹.

۶. مفید، الإرشاد، ج ۲، ص ۹۶.

۷. بلاذری، انساب الأشراف، ج ۳، ص ۱۹۲؛ طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۵، ص ۴۳۴.

حسین علیه السلام گریزان بوده‌اند، در نتیجه، نمی‌توان تعداد افراد حامی امویان در کوفه را که در کربلا حضور داشتند، چنان فراوان دانست که تعدادشان به چند ده هزار نفر برسد. مسئله دیگری که در پیامدها می‌تواند بر رسیدن به آمار کوفیان حاضر در لشکر عمر بن سعد پژوهشگر را یاری دهد، انتقام مختار از قاتلان شهدای کربلاست. مختار در قیام خود، بر آن بود تا از قاتلان امام حسین علیه السلام و یاریگران ایشان در این جنایت انتقام گیرد. بنابراین، جمعی از ایشان را دستگیر و مجازات کرد و برخی نیز از کوفه گریختند.^۱ تنها آمار در این مسئله، از ابن‌اعثم است که به گزارش او، بیش از سه هزار نفر در این خون‌خواهی به سزای اعمالشان رسیدند.^۲

نتیجه‌گیری

درباره شمار نیروهای عمر بن سعد در واقعه کربلا، آمار متفاوتی از ۴ هزار تا ۸۰ هزار نفر ارائه شده است که برخی از آنها، تنها به بخشی از نیروها توجه کرده‌اند و برخی بدون استناد، از ارقام فراوانی سخن گفته‌اند. در رصد گزارش‌های تاریخی، تطبیق و بررسی آنها، چند نکته مشخص می‌شود:

نخست آنکه کهن‌نگاشته‌ها، به آمار لشکریان کوفه در روز عاشورا تصریح نکرده‌اند. آنچه بازتاب دارد، بیان دسته‌های اعزامی از کوفه برای رویارویی با امام است و در میان این خبرها نیز گزارش بلاذری، دقیق‌تر به نظر می‌رسد. دوم آنکه بین نیروهای اعزامی و نیروهای حاضر در کربلا، تفاوت است؛ چراکه طبق داده‌ها اگرچه افرادی در کوفه در میان لشکریان ساماندهی می‌شدند، اما به دلیل کراهت از رویارویی با امام، در میانه راه می‌گریختند و تنها نیمی از نیروهای ارسالی یا حتی کمتر از نصف، به کربلا می‌رسیدند.

۱. طبری، تاریخ الأمم والملوک، ج ۶، ص ۳۸.

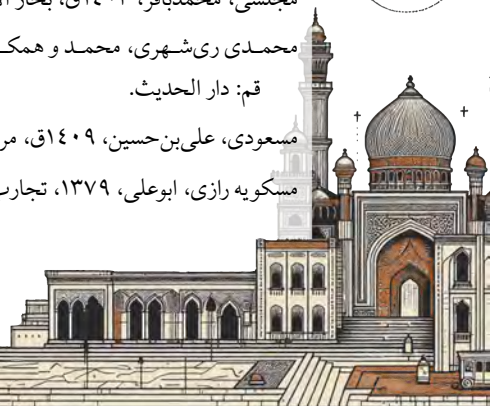
۲. ابن‌اعثم، الفتوح، ج ۶، ص ۲۵۵.

منابع

- ابن اعثم کوفی، ابومحمد احمد، ۱۴۱۱ق، الفتوح، بیروت: دار الأضواء.
- ابن سعد، محمد بن سعد بن منیع، ۱۴۱۴ق، الطبقات الكبرى، الطبقة الخامسة من الصحابة ۱، طائف: مكتبة الصديق.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر، ۱۴۰۷ق، البداية والنهاية، بیروت: دار الفكر.
- احمد حسين يعقوب، ۱۴۱۸ق، كربلاء الثورة والمأساة، بیروت: الغدير.
- اسد حيدر، ۱۳۹۹، مع الحسين عليه السلام في نهضته، بیروت: دار التعارف.
- امام، سيد جلال، ۱۳۸۶، «بررسی تعداد جمعیت حاضر در غدیر»، تاریخ اسلام در آینه پژوهش، شماره ۱۶.
- بلاذری، احمد بن یحیی، ۱۹۹۷م، أنساب الأشراف، بیروت: دار التعارف.
- پیشوایی، مهدی و جمعی از تاریخ‌پژوهان، ۱۳۹۲، تاریخ قیام و مقتل جامع سیدالشهداء، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
- خصیبه، حسین بن حمدان، ۱۴۱۹ق، الهدایة الكبرى، بیروت: البلاغ.
- دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود، ۱۳۶۸، الأخبار الطوال، قم: منشورات الرضی.
- رنجبر، محسن، ۱۳۸۵، «عاشورا در آینه آمار و ارقام»، تاریخ اسلام در آینه پژوهش، شماره ۱۰.
- صادقی، مصطفی، ۱۳۹۸، «تجهیزات جنگی امام حسین عليه السلام و یارانش در واقعه عاشورا»، فصل‌نامه تاریخ اسلام و ایران، شماره ۱۳۱.
- صادقی، مصطفی، ۱۳۸۶، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و یهود حجاز، قم: بوستان کتاب.
- صدوق، محمد بن علی، ۱۳۷۶، الأمالی، تهران: کتابچی.
- طبری، محمد بن جریر، ۱۳۸۷، تاریخ الأمم والملوک، بیروت: دار التراث.
- طوسی، محمد بن حسن، ۱۴۱۴ق، الأمالی، قم: دار الثقافة.
- قاضی‌خانی، حسین، ۱۳۹۸، تبیین تاریخی جایگاه کوفیان در فرآیند نهضت امام حسین عليه السلام، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- قاضی‌خانی، حسین، ۱۳۹۵، «کاوشی در آمار نامه‌های کوفیان برای دعوت از امام حسین عليه السلام»، فصل‌نامه شیعه‌پژوهی، شماره ۸.
- قرشی، باقر شریف، ۱۴۱۳ق، حیاة الإمام الحسین عليه السلام، قم: مدرسه علمیه ایروانی.
- قنوت، عبدالرحیم، ۱۴۰۰، «آمار و آرایش سپاهیان در نبرد عاشورا»، فصل‌نامه مطالعات تاریخ اسلام، شماره ۵۱.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- محمدی ری‌شهری، محمد و همکاران، ۱۳۸۸، دانش‌نامه امام حسین عليه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ، قم: دار الحدیث.
- مسعودی، علی بن حسین، ۱۴۰۹ق، مروج الذهب ومعادن الجوهر، قم: دار الهجرة.
- مسکویه رازی، ابوعلی، ۱۳۷۹، تجارب الأمم، تهران: سروش.

معصومی، محسن، ۱۳۸۸، «تأملی بر درستی و دقت آمار و ارقام موجود در منابع تاریخ اسلام»، فصلنامه تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری، شماره ۷۸.

مفید، محمدبن محمدبن نعمان، ۱۴۱۳ق، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم: کنگره شیخ مفید.

هدایت‌پناه، محمدرضا، ۱۳۹۳، بازتاب تفکر عثمانی در واقعه کربلا، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

یاقوت حموی، ۱۹۹۵م، معجم البلدان، بیروت: دار صادر.

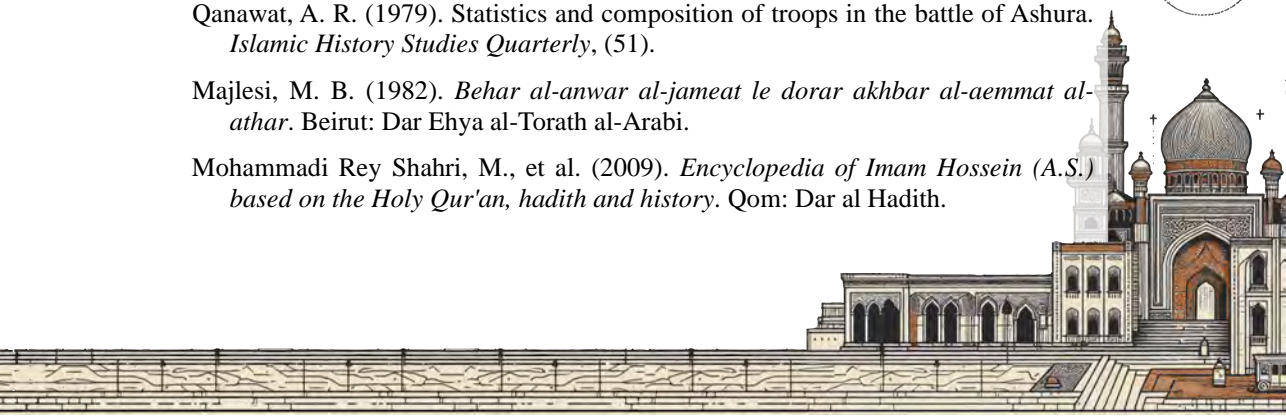
یعقوبی، احمدبن ابی یعقوب، بی تا، تاریخ یعقوبی، بیروت: دار صادر.

References

- Ibn Atham al-Kufi, A. M. A. (1990). *Al-fotuh* (1411 A.H.). Beirut: Dar al-Adwa.
- Ibn-Sa'd, M. I. S. I. M. (1993). *Al-tabaqat al-kobra* (Vol. 5). Taef: Maktabat al-Sadiq.
- Ibn Kathir Dameshqi, I. I. O. (1986). *Al-bedayah va al-nahayah*. Beirut: Dar al-Fekr.
- Ahmad, H. Y. (1997). *Karbala al-thawra va al-ma'sah*. Beirut: Al-Ghadir.
- Asad, H. (2019). *Along with Hossein (A.S.) in movement*. Beirut: Dar Ta'arof.
- Imam, S. J. (2016). Survey of the population present in Ghadir. *Islamic History in the Mirror of Research*, (16).
- Balazri, A. B. Y. (1997). *Ansab al-ashraf*. Beirut: Dar al-Ta'arof.
- Pishvai, M., & A Group of Historians. (2013). *The history of the uprising and death of Seyed al-Shohada*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Khasibi, H. I. H. (1998). *Al-hedayat al-kobra*. Beirut: Al-Balagh.
- Dinouri, A. H. A. B. D. (1989). *Al-akhbar al-tawal*. Qom: Manshurat al-Razi.
- Ranjbar, M. (2006). Ashura in the mirror of statistics and figures. *Islamic History in the Mirror of Research*, (10).
- Sadeqi, M. (2018). War equipment of Imam Hossein (A.S.) and his companions in Ashura incident. *Islamic and Iranian History Quarterly*, (131).
- Sadeqi, M. (2007). *Prophet Mohammad (PBUH) and the Jews of Hejaz*. Qom: Boostan Ketab.
- Sadouq, M. I. A. (1997). *Al-amali*. Tehran: Ketabchi.
- Tabari, M. B. J. (2008). *History of the nations and the monarchs*. Beirut: Dar al-Torath.
- Tousi, M. I. H. (1993). *Al-Amali*. Qom: Dar al-Thaqafah.
- Ghazi-Khani, H. (2018). *Historical explanation of the position of the Kufis in the process of the movement of Imam Hossein (A. S.)*. Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture.
- Qazikhani, H. (2015). An investigation of number of Kufis' letters to invite Imam Hossein (A.S.). *Shiite Study Quarterly*, (8).
- Qorshi, B. Sh. (1992). *Hayat al-Imam al-Hussein (A.S.)*. Qom: Irvani Seminary.
- Qanawat, A. R. (1979). Statistics and composition of troops in the battle of Ashura. *Islamic History Studies Quarterly*, (51).
- Majlesi, M. B. (1982). *Behar al-anwar al-jameat le dorar akhbar al-aemmat al-athar*. Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi.
- Mohammadi Rey Shahri, M., et al. (2009). *Encyclopedia of Imam Hossein (A.S.) based on the Holy Qur'an, hadith and history*. Qom: Dar al Hadith.

- Masoudi, A. I. H. (1988). *Moravej al-dhahb va ma'aden al-jawhar*. Qom: Dar al-Hejra.
- Moskuye Razi, A. A. (2000). *Experiences of nations*. Tehran: Sorush.
- Masoumi, M. (2009). Reflection on the correctness and accuracy of statistics and figures in the sources of Islamic history. *Historiography and History Quarterly*, (78).
- Mufid, M. M. I. N. (1992). *Al-ershad fi marefat Hoajollah al-ebad*. Qom: Sheikh Mofid Congress.
- Hedayat-Panah, M. R. (2013). Reflection of Ottoman thought in the incident of Karbala. Qom: Hozeh and University Institute.
- Hamavi, Y. (1995). *Mo'jam al-Boldan*. Beirut: Dar Sader.
- Yaqoubi, A. I. A. Y. (n.d.). *Tarikh al- Yaqoubi*. Beirut: Dar Sader.

